

ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ» ТА «СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ» ПРАЦІВНИКІВ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ

Автором статті на основі аналізу різних наукових підходів розглянуто сутність та особливості категорій «соціальний захист» та «соціальне забезпечення». В результаті проведеного дослідження здійснено розмежування даних категорій та визначено поняття «соціального захисту» та «соціального забезпечення» працівників цивільної авіації.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальна захищеність, працівники цивільної авіації.

Постановка проблеми та її актуальність. Здобуття Україною незалежності, проголошення її соціальною, правовою державою, перехід від командно-адміністративної системи планування економіки до ринкової зумовили реформування всіх сфер життя нашої країни, в тому числі і соціальної. Важливим чинником демократичних перетворень в Україні, домінування загальнолюдських цінностей та верховенства права в соціальній сфері є високий рівень соціальної захищеності населення. Пріоритетними завданнями соціальної держави є забезпечення громадянам гідного рівня життя, гарантування соціальної стабільності, соціальної безпеки і соціальної допомоги, громадянського миру і злагоди [1, с. 55]. Вирішення цих актуальних завдань неможливе без ґрунтового дослідження сутності основних понять, категорій та дефініцій у правовій науці.

Враховуючи такі негативні фактори як значне фізичне та психологічне навантаження під час виконання своїх службових обов'язків, вплив різноманітних соціальних явищ та процесів поза межами службової діяльності, обмеження ряду конституційно встановлених прав у зв'язку зі специфікою професійної діяльності, що відбиваються на соціальному та правовому стані працівників цивільної авіації, варто наголосити на обумовленості виокремлення їх як особливої категорії працівників, що потребують додаткових гарантій соціального захисту. В зв'язку з цим виникає необхідність у підвищеній увазі до питання вдосконалення законодавчої бази України з цих питань.

Дієвість функціонування та стабільність рівня забезпечення законодавством потреб

суспільства залежить від того на скільки воно досконале як за змістом, так і за формою. До формальних способів вдосконалення законодавства відноситься, зокрема, і «законодавча термінологія» [2, с. 1031], яка має свій понятійно-категоріальний апарат, тобто систему понять, що визначають сутність суспільного явища. Прийнятним для законодавства України та юридичної науки є використання правових понять як з певним визначенням чи роз'ясненням тих чи інших термінів, так і без такого.

Терміни «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» працівників цивільної авіації вживаються в чинних нормативно-правових актах, проте чіткого нормативного закріплення цих понять не здійснено, у науці також бракує окремого дослідження, присвяченого з'ясуванню зазначеної проблематики. Науковці неодноразово проявляли інтерес до вивчення та розкриття суті категорій «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», але більшість з них неоднозначно трактують дані поняття. Тому сучасний стан розвитку системи соціального захисту працівників цивільної авіації зумовлює необхідність ґрунтового вивчення правової наукової думки про дефініції «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», питання їх співвідношення та функціонування у суспільстві, що стане однією з ланок на шляху забезпечення дієвості механізму соціального захисту працівників даної категорії.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичним та практичним проблемам забезпечення соціальних прав людини та здійснення соціального захисту населення і окремих категорій

працівників присвячені праці таких українських та російських вчених, як В. С. Андреева, Є. І. Астрахана, А. Н. Єгорова, О. Є. Мачульської, Н. Б. Болотіної, П. Д. Пилипенка, В. Я. Бурака, С. М. Синчука, І. М. Сироти, Б. І. Сташківа, С. М. Прилипка, О. Я. Лапки, І. С. Ярошенко, О. Г. Чутчевої, Т. З. Гарасиміва, Л. Б. Баранника, С. О. Устинова, О. П. Сайнецького та інших.

Метою даної статті є здійснення аналізу сутності та змісту категорій «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», визначення їх співвідношення, а на основі цього розкриття понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» працівників цивільної авіації.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що термін «соціальний захист» вперше було використано ще в 1935 році в «Законі про соціальний захист США», який законодавчо закріпив новий для цієї країни інститут обов'язкового страхування на випадок старості, смерті, інвалідності та безробіття [3, с. 9], а згодом цей термін став застосовуватися в більшості країнах світу та Міжнародною організацією праці, в Україні довгий час в якості основної категорії в соціальній сфері було закріплене «соціальне забезпечення». Лише на початку 90-х років минулого століття в умовах переходу до соціально орієнтованої економіки та наближення до міжнародних стандартів у правовому полі українського законодавства стали використовувати термін «соціальний захист», оскільки система соціального забезпечення вже не відповідала завданням, які стоять перед соціальною державою, яка повинна, виконуючи свою головну функцію, забезпечити достойний життєвий рівень кожної людини і громадянина.

За радянських часів дослідження питань соціального захисту населення було мало розгорнутим. Проте значний вклад в розробку зазначеної проблематики здійснив В. С. Андреев, який, зокрема, дав правове визначення поняттю «соціальне забезпечення» як сукупності певних соціально-економічних заходів, пов'язаних із забезпеченням матері і дитини, громадян у старості та при непрацездатності, з медичним лікуванням і обслуговуванням як важливим засобом профілактики і відновлення працездатності [4, с. 30-34]. Здебільшого в умовах планової економіки соціальне забезпечення становило державну систему матеріального забезпечення і обслуговування людей

похилого віку і непрацездатних громадян, а також сімей з дітьми за рахунок, так званих, суспільних фондів споживання.

В юридичній літературі останніх років можна знайти різні спроби науковців розкриття сутності понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», а також різноманітні підходи до розгляду питання співвідношення даних категорій.

Так, на думку Т. З. Гарасиміва, який досліджував систему права соціального забезпечення, соціальне забезпечення – це система соціальних і юридичних гарантій, які захищають людину від свавілля інших, а також спрямовані на забезпечення необхідних умов для розвитку повноцінної особистості: в сім'ї, праці, відпочинку, управлінні тощо [5, с. 17-18].

Правові питання соціального захисту людини та громадянина розглядала також І. С. Ярошенко, яка визначила поняття «соціальний захист» як систему суспільних відносин, призначену для задоволення матеріальних потреб громадян із спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї у випадках, передбачених законодавством, з урахуванням трудового стажу громадян чи соціального фактора або без урахування цих обставин. А соціальне забезпечення, з точки зору науковця, – організаційно-правова діяльність держави, спрямована на матеріальне забезпечення осіб, які не мають виходу на ринок праці, не застраховані в системі загальнообов'язкового соціального страхування, зазнали соціального ризику, внаслідок чого втратили здоров'я та (або) засоби до існування і не можуть матеріально забезпечити себе та своїх утриманців. Суттю соціального забезпечення є діяльність держави щодо надання особі гарантованого законом мінімуму засобів до існування для забезпечення достатнього рівня життя [6, с. 7-8]. По суті досліджувані категорії за визначенням автора є схожими, а саме поняття «соціального захисту» не містить повного формулювання, оскільки мова йдеться лише про матеріальне забезпечення, при цьому зовсім не вказується на забезпеченні інших соціальних прав людини і громадянина.

В свою чергу, І. М. Сирота зазначає, що використання терміна «соціальний захист» в Конституції України не применшує значення терміна «соціальне забезпечення», оскільки вважає ці обидва терміни синонімами. Також

автор розглядає соціальний захист як функцію держави, яка піклується про матеріальне забезпечення непрацездатних громадян [7, с. 9]. Подібною є думка С. О. Устинова, який говорить, що соціальний захист – це діяльність соціально орієнтованої держави, яка здійснюється через комплекс організаційно-правових та соціально-економічних заходів, метою яких є: по-перше, створення для непрацездатних належних умов для забезпечення своїх соціально-економічних та духовних потреб; по-друге, гарантоване забезпечення громадянам, які потребують соціальної допомоги, рівня життя не нижче від прожиткового мінімуму. Сам термін «соціальне забезпечення», на думку науковця, є складовою поняття «соціальний захист», хоча при цьому зазначає, що не буде помилкою до законодавчого визначення вищезазначених термінів, використовувати ці терміни як синоніми [8, с. 94].

Зовсім відмінними є погляди щодо співвідношення понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» П. Д. Пилипенка та Л. Ю. Малоги, які відзначають, що ототожнення цих понять є недоцільним, оскільки вони різні за значенням та опосередковують дещо відмінні між собою суспільні явища, котрі співвідносяться як частина і ціле. Тобто «соціальний захист» є поняттям досить містким та ширшим за змістом, на відміну від «соціального забезпечення», що властиве для системи суспільних відносин, які існують в сфері такого захисту [9, с. 4-5; 10, с. 51]. Таким чином, соціальне забезпечення є лише елементом, складовою частиною соціального захисту, а також окремим видом суспільних соціально-захисних відносин.

Також, аналізуючи зміст ст. 46 Конституції України, можна зробити висновок, що соціальний захист включає соціальне забезпечення, яке реалізується шляхом проведення загальнообов'язкового державного соціального страхування за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, а також шляхом створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними [11]. На основі здійсненого аналізу, варто погодитися з думкою П. Д. Пилипенка, який визначив соціальне забезпечення як систему суспільних відносин, що існують для створення достатніх умов життя і діяльності осіб, які з незалежних від них обставин втратили засоби до існуван-

ня, завдяки мережі соціального страхування, бюджету та іншого фінансування [9, с. 6].

На увагу заслуговує думка О. П. Сайнецького, який, досліджуючи питання особливостей соціального забезпечення військовослужбовців, зазначає, що соціальний захист є втіленням соціальної політики держави, його соціальною функцією, що виявляється у певному спрямуванні діяльності соціальної держави задля досягнення прийняттого гідного рівня життя її населення в цілому та кожного окремого індивіда. Соціальному забезпеченню в цій системі відведена наступна роль: воно є конкретним втіленням заходів соціального захисту в особливих випадках, за умови настання соціального ризику [12, с. 208]. Зазначені визначення свідчать про те, що соціальний захист є системою як превентивних, так і поточних заходів, а соціальне забезпечення становить комплекс поточних заходів в умовах, коли особа вже потребує додаткового захисту її здоров'я та життя, її прав та свобод. Отже, можна стверджувати, що соціальне забезпечення входить до системи соціального захисту та є вужчим за значенням поняттям.

Розглядаючи питання соціального захисту та соціальної захищеності працівників міліції О. Я. Лапка визначає поняття соціального захисту як систему соціальних гарантій, що забезпечують задоволення матеріальних і духовних потреб та компенсують певні обмеження, встановлені законодавством [13, с. 15-16]. Тобто соціальна захищеність працівників не зводиться лише до надання матеріальної підтримки, а і включає реальну можливість реалізації соціальних прав, закріплених в Конституції України (право на охорону здоров'я (ст. 49), право на безпечне і здорове довкілля (ст. 50), право на освіту (ст. 53), право звернення за захистом порушених прав і свобод до суду, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 55) тощо) [11].

Найбільш доцільним та повним є розгляд поняття «соціального захисту» у широкому та вузькому розумінні [14, с. 26; 2 с. 1032; 15, с. 4; 16, с. 435]. У першому випадку соціальний захист – це система правових, економічних, фінансових, організаційних заходів у державі, спрямована на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості; виявлення і нейтралізацію негативних факторів, які впливають на особу; створення умов для самовизначення в житті. У другому випад-

ку цей термін становить сукупність законодавчо закріплених економічних і правових гарантій, встановлених державою, які забезпечують дотримання найважливіших соціальних прав громадян і убезпечують населення від негативних наслідків соціальних ризиків.

Аналіз різноманітних поглядів щодо формулювання правових понять, що використовуються в соціальній сфері, свідчить про те, що в чинному законодавстві повинна бути проведена уніфікація понятійного апарату, а саме здійснене формулювання єдиних термінів для однотипних суспільних явищ та законодавче їх закріплення. На сьогодні існує проект Закону України «Про загальні засади соціального захисту населення» 2012 року, в якому чітко визначено поняття «соціальний захист» та «соціальне забезпечення». Зокрема, соціальне забезпечення визначається як форма розподілення матеріальних і фінансових ресурсів, що гарантує особам при настанні складних життєвих обставин на державному рівні соціальну підтримку у вигляді пенсій, соціальної допомоги та соціальних пільг, певних соціальних послуг тощо. Згідно зазначеного законопроекту під соціальним захистом необхідно розуміти діяльність держави з реалізації соціальної політики через систему законодавчо закріплених соціальних, економічних, правових, організаційних та технічних заходів суспільства, спрямованих на соціальну підтримку громадян, що перебувають у складних життєвих обставинах шляхом попередження, пом'якшення або ліквідації соціальних ризиків, здійснюваних на державному та місцевому рівнях з метою забезпечення державних соціальних гарантій та державних соціальних стандартів, гарантованих мінімально достатніх умов і рівня та якості життя, підтримки життєдіяльності громадян [17]. Звісно, що запропоновані визначення можуть бути використаними лише для тлумачення загальних категорій в сфері соціального захисту населення. Що стосується спеціальних термінів, то вони повинні бути визначені з урахуванням специфіки кожної окремої категорії громадян і працівників, що потребують соціального захисту та соціального забезпечення.

Висновки. В результаті проведеного дослідження, аналізу положень Конституції України та різних точок зору науковців щодо співвідношення категорій «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», необхідно визнати, що дані поняття співвідносяться як частина і ціле, тобто поняття «соціальний захист» є ширшим за об'ємом та змістом, а також регулює більше

коло відносин, на відміну від іншого поняття – «соціальне забезпечення», що охоплюється соціальним захистом, який, в свою чергу, дозволяє реалізовувати його забезпечувальну функцію, а саме здійснення захисту від тих несприятливих ситуацій, що вже настали або вже реалізовані.

Таким чином, соціальне забезпечення працівників цивільної авіації можна визначити як систему суспільних відносин, які покликані забезпечувати рівномірне розподілення матеріальних і фінансових ресурсів (страхових внесків) та гарантовану державою соціальну підтримку працівникам цивільної авіації у вигляді пенсій, соціальної допомоги та соціальних пільг, певних соціальних послуг тощо в разі настання складних життєвих обставин, що призвели до втрати працездатності та основних засобів до існування.

Погоджуючись з думкою О. Я. Лапки, яка зазначає, що соціальну захищеність працівників міліції потрібно розглядати не лише з матеріальної сторони, а й як реальну можливість для підвищення культурного рівня, самоосвіти тощо [2, с. 1032], варто наголосити на тому, що соціальний захист працівників цивільної авіації також включає не лише матеріальне забезпечення у випадках передбачених законом, а і забезпечення реалізації інших соціальних прав та гарантій встановлених Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами. Таким чином, соціальний захист можна визначити як необхідну умову для здійснення працівниками цивільної авіації своїх службових обов'язків та задоволення як професійних, так і особистих інтересів максимально можливою мірою.

Отже, соціальний захист працівників цивільної авіації – це діяльність соціально-орієнтованої держави, яка реалізується завдяки комплексу організаційно-правових та соціально-економічних заходів та гарантій, що забезпечують задоволення матеріальних і духовних потреб, а також компенсують встановлені законодавством обмеження, у зв'язку з виконанням професійних обов'язків.

Література

1. Пильгун Н. В. Соціально-правова держава на етапі сучасного державотворення в Україні / Н. В. Пильгун // Історико-теоретичні засади державотворення і правотворення в Україні: збірник наукових праць. – Київ, 2014. – 146 с.

2. *Міжнародна поліцейська енциклопедія*: у 10 т. / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Конд-

ратьев, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2005. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – 1224 с.

3. Баранник Л. Б. Соціальний захист громадян: Навчальний посібник / Л. Б. Баранник. – Дніпропетровськ: Дніпропетровська державна фінансова академія, 2010. – 276 с.

4. Андреев В. С. Правовые проблемы социального обеспечения в СССР / В. С. Андреев // Советское государство и право. – 1967. – № 2. – С. 30-34.

5. Гарасимів Т. З. Право соціального забезпечення України. (Загальна частина) / Т. З. Гарасимів. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2004. – 240 с.

6. Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення: Навч. посіб. / І. С. Ярошенко. – К.: КНЕУ, 2005. – 232 с.

7. Сирота І. М. Право социального обеспечения в Украине: Учебник. / И. М. Сирота – Х.: Одиссей, 2000. – 384 с.

8. Устинов С. О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України / С. О. Устинов // Юридична наука і практика. – 2011. – № 2. – С. 90-95.

9. Право соціального забезпечення України: Навчальний посібник / За заг. ред. П. Д. Пилипенка. – Вид. 3-є, змін. і доп. – К.: Істина, 2012. – 232 с.

10. Малюга Л. Ю. Юридична природа поняття «соціальний захист дітей-інвалідів» / Л. Ю. Малюга // Юридичний вісник. – 2014. – № 1. – С. 49-54.

Л. А. Шапенко

О соотношении категорий «социальная защита» и «социальное обеспечение» работников гражданской авиации

Автором статьи на основании анализа различных научных подходов рассмотрено сущность и особенности категорий «социальная защита» и «социальное обеспечение». В результате проведенного исследования совершенно разграничение данных категорий и определено понятия «социальной защиты» и «социального обеспечения» работников гражданской авиации.

Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечение, социальная защищенность, работники гражданской авиации.

L. Shapenko

On the relation between the categories «social security» and «social welfare» of the Civil Aviation employees.

The author examines essence and features of the categories «social security» and «social welfare» on the basis of analysis of the different scientific approaches. These categories are separated and determined as a result of the author's research in relation to the Civil Aviation employees.

Key words: social security, social welfare, social protection, Civil Aviation employees.

11. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] / Законодавство України – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

12. Сайнецький О. П. Зміст та особливості соціального забезпечення військовослужбовців як правового явища / О. П. Сайнецький // Митна справа, 2013. – № 5 (89). – С. 204-209.

13. Лапка О. Я. Соціально-правовий захист працівників міліції (адміністративно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / О. Я. Лапка; Академія державної податкової служби України. – Ірпінь, 2003. – 20 с.

14. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення та розвиток в Україні / Н. Б. Болотіна. – К.: Знання, 2005. – 381 с.

15. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения / Е. Е. Мачульская – М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1997. – 208 с.

16. Хапланова Є. М. До визначення поняття «соціальний захист осіб похилого віку» / Є. М. Хапланова // Форум права. – 2008. – № 1. – С. 434-438 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08xemopy.pdf>

17. Законопроект «Про загальні засади соціального захисту населення»: Закон України від 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lir.lg.ua/docs/publikacii/zuczpn.pdf>